

Türkiye-İrak İlişkileri

İrak, Mezopotamya bölgesinde bulunan bir ülkedir. Bölge, Araplar gelinceye kadar birçok halk ve medeniyete sahne olmuştur. Akadlar, Babiller, Hititler, Kassitler, Mitaniler, Asuriler, Aramiler, Keldaniler, Medler, Persler, Araplar, Moğollar, Türkler ve İngilizler bu bölgeye hâkim olmuşlardır. Bu bölge, çok çeşitli, zengin kültürlerin doğmasına ve yaşamasına beşiklik etmiştir. Türkler Mezopotamya'da 9. yy.' dan beri etkin roller oynamışlardır. Ancak ilk gerçek hâkimiyetleri 1055'te Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Bağdat'ı almasıyla olmuştur. Bölgeye kısa aralıklarla (1411-1468) Karakoyunlular onlardan kısa bir süre sonra Akkoyunlular hâkim olmuşsa da, 1502'de Akkoyunlular yıkılınca Osmanlı Sultanı I. Selim Dicle'nin doğusunu ele geçirmiş (1515-1517), ama Irak'ın bulunduğu toprakların çoğu Safevilerin elinde kalmıştır. I. Süleyman 1534'te de Bağdat'ı ele geçirmiştir. Bölgenin bir diğer önemli kenti Basra ise 1546'da Osmanlı İmparatorluğu'na katılmıştır. Ancak Bağdat 1623'te tekrar Şii Safevilerin eline geçmiş ve İranlılar çok sayıda Sünni yapıları ve Sünni halkı yok etmiştir. 1638'de IV. Murad Bağdat'ı tekrar ele geçirmiştir. Bu bölge dış destekli yerel isyanlar ve küçük fasıllar hariç yaklaşık beş yüz yıl Türklerin egemenliğinde kalmıştır. Bağdat 11 Mart 1917'de Musul ise 30 Ekim 1918'de İngilizlerin eline geçti. Basra'ya zaten Birinci Dünya Savaşı başladığında İngilizler el koymuştu. Zira Ekim 1914'te İngilizler Basra'ya girmiş ve Basra limanını modernleştirerek sömürgesi Hindistan'a mal ve asker taşınmasında kullanmıştır. İngilizler Bağdat, Basra ve Musul vilayetlerinden oluşan bölgeleri birleştirerek Irak adı altında yeni bir ülke kurdular ve Osmanlı Türk topraklarının işgalini meşrulaştırmak için de 25 Nisan 1920'de San Remo Antlaşmasıyla Basra, Bağdat ve Musul'u hukuki olarak mandası altına aldılar. Ancak Türkiye 1926 yılına kadar bu durumu kabul etmemiştir. İngilizler bölgeye daha iyi yerleşebilmek için Osmanlı düzeninden farklı olarak bölgede küçük devletler kurmayı tercih etmiştir. Bunun nedeni büyük bir Arap devletinin kurulmasının önüne geçmek ve bölgedeki anarşiyi önlemek için düzeni sağlayacak ölçüde kendisine bağlı, bölge halkının isyanları ve ekonomileriyle meşgul olacak zayıf küçük devletler kurmaktır. 11 Temmuz 1921'de Emir Faysal, Irak Kralı ilan edilmiştir. Yeni kral 10 Ekim 1922'de İngiltere ile bir antlaşma yaparak İngiliz mandasını tanımış, İngilizlerin ekonomik, askerî ve politik çıkarlarını kabul etmiştir. Kurtuluş Savaşı öncesi Atatürk ve arkadaşları, Türk kökenli nüfusun çoğunlukta olduğu yerleri Misak-i Millî sınırları içine alarak bu bölgelerin yeni Türkiye sınırları içerisinde olması için hem savaşıyor hem de diplomatik girişimlerde bulunuyordu. Birinci Dünya Savaşı sonunda yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olmayan toprakları üzerinde hak iddia etmeyerek hem emperyalist hem de hayalci (ütopik) bir politika takip etmediklerini dünya kamuoyuna göstermişlerdir. Halkın çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Musul Vilayetini de Misak-ı Millî sınırları içerisine katmışlardı. Birinci Dünya Savaşından sonra bölgeyi işgal eden İngilizler Musul'un Türk sınırları içerisinde olmasına karşı çıkmaktaydı. Lozan Barış Müzakereleri'nde Türk delegasyonunun ısrarlı tutumlarına rağmen İngilizler geri adım atmamışlardır. Musul Sorununun çözümünü Lozan Antlaşması'ndan sonra Türk-İngiliz Hükümetleri dokuz ay içerisinde bir çözüme kavuşturacaklardı. Eğer çözüm gerçekleşmezse sorun Milletler Cemiyetine gönderilecek ve oradan çıkan kararı her iki taraf kabul edecekti. Mustafa Kemal Atatürk bu konu üzerine 30 Ocak 1923'te TBMM'de "Musul vilayeti Türkiye Devleti'nin hududu millîsi dâhilindedir. Burasını anavatandan koparıp şuna buna hediye etme hakkı kimseye ait olamaz. Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) ile de bu meselenin münasebeti yoktur." diyerek alınan kararı uygun bulmamıştır. Lozan'da alınan bu karar gereği Musul konusu görüşülmek üzere 19 Mayıs 1924'te Türk-İngiliz temsilcileri İstanbul'da buluştu. Türkiye'yi Fethi Bey (Okyar), İngiltere'yi ise Irak'taki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Cox başkanlıklarındaki heyetler temsil ediyordu. Fethi Bey hükümetten aldığı talimat gereği İngiliz Heyete Türk düşüncelerini şu şekilde açıkladı. "Türkiye ile Irak arasındaki sınırın keyfi olması hâlinde sürekli bir anlaşmazlık unsuru olarak kalmaya devam edeceğini, Musul'un Türkiye için hayati bir önem taşıdığını, coğrafi ve ırki açıdan

Musul'un Türkiye'den koparılamayacağını" belirtmiştir. İngiliz temsilcisi Percy Cox, Fethi Bey'in görüşlerini kabul etmeyerek reddetmiş ve bu yetmiyormuş gibi Türkiye'den Hakkari'de yaşayan Hıristiyan Nasturilerin haklarının korunması, yaşam düzeylerinin iyileştirilmesi için bu vilayetin Irak'a bağlanarak İngiliz yönetimine terk edilmesi gerektiğini söylemiştir. İngilizlerin bu tavrı Musul konusunda kararlı olduklarını göstermektedir. Türkiye de kararlılığını sürdürürnce İstanbul'daki uzlaşma konferansı (İstanbul'daki toplantı Kasımpaşa'daki eski Bahriye Nezareti binasında yapıldığı için Haliç Konferansı olarak adlandırılmaktadır.) 5 Haziran 1924'te dağılmıştır. Lozan'da karara bağlandığı gibi İngiltere 6 Ağustos 1924'te Milletler Cemiyetine başvurarak Türkiye-Irak sınır sorununun gündeme alınmasını istemiştir.

İngiltere ve Fransa, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yeni kuracakları düzende gerek mevcut sömürgeleri ile ilgili gerekse sömürgesi ve nüfuzu altına alacakları yeni ülkelerle ilgili politikalarını ve sömürülerini meşrulaştırmak için, uluslararası bir dayanak bulmak amacıyla Milletler Cemiyetini kurmuşlar ve her istedikleri kararı çıkartarak, emperyalist politikalarını meşrulaştırmak yoluna gitmişlerdir. Öyle ki kendi lehlerine karar çıkartmak için üyeleri kendileri belirlemekte, Cemiyetin bütün organlarında çalışan diplomatlar ve bürokratları kendileri seçmekte, hatta sömürgeleri altında bulundurdıkları ülkeleri bağımsız ülke ilan ederek Milletler Cemiyetine üye yapıp istedikleri komisyonda istedikleri oyları alarak istedikleri kararları çıkartmaktaydılar. İngiltere, Musul konusunda Milletler Cemiyetini işin içine dâhil ederek oradan kendi lehine çıkartacağı bir kararla hukuk dışı davranışını, hakkı olmayan bir kazanımını meşrulaştırmak istemektedir. Nitekim Musul konusunda da bu yola başvurarak Milletler Cemiyeti Meclisi Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen 30 Eylül 1924'te üç kişilik bir komisyon kurmuştur. Komisyon üyeleri üç değişik ülkeden seçilmişti. Biri politikacı Macaristan'ın eski başbakanı Kont Teleki, biri diplomat İsviçre'nin Bükreş (Romanya) Büyükelçisi A.F. Wirsen ve Belçikalı emekli Albay A. Paulis. Bu üçlü komisyon 13 Kasım 1924'te Cenevre'de toplanarak çalışmalara başlamış 4 Ocak 1925'te Ankara'da görüşmeler yapmış ve 16 Ocak'ta da Bağdat'a gitmişlerdir. Türkiye'yi temsilen Cevat Paşa başkanlığında bir heyet komisyon üyelerine eşlik etmiştir. Bağdat'taki İngiliz yüksek komiseri Sir Henry Dobbs, Cevat Paşa'nın başkanlığını yaptığı Türk heyetinde bulunan Nazım Bey ve Fettah Bey'in Musullu, Irak vatandaşı ve düşman iki kişi olduklarını ve tutuklanmaları gerektiğini belirtmiş ama komisyon iki ülke arasındaki sınır sorunu çözülmediği müddetçe bu iki kişinin Irak vatandaşı sayılmayacağını belirterek tutuklanmalarına karşı çıkmıştır. Ama İngilizler Cevat Paşa'nın yaveri ile bir yardımcısını bir ordugâhta gözaltına almış ve komisyonun uyarısı üzerine serbest bırakmışlardır. İngilizlerin bu düşmanca tutumu komisyonun 27 Ocak 1925'te Musul'a gelmesinde de devam etmiştir. İngilizler ve onların güdümündeki Arap Milliyetçileri Türk heyetini taciz etmiş, yerel halkla görüşmelerini engellemeye çalışmış, Türk heyetiyle görüşen yerlileri tutuklamışlar, Türk heyetine sevgi gösterisinde bulunan halkı tartaklamışlar ve tutuklamışlardır. Komisyon üyeleri İngiliz ve Arapları bu tutumlarından dolayı birçok kez uyarmak zorunda kalmışlardır. Komisyon Musul bölgesinde bulunan irili ufaklı yerleşim birimlerine giderek yerel halka şu soruyu soruyordu: "Biz ne İngiliz ne de Türküz. Hiç kimseden korkmadan gönlünüzün arzusunu kulaklarımıza söyleyeceksiniz. Türkiye'yi mi istersiniz Irak'ı mı?" Cevap verenlerin büyük bir kısmı zaman zaman da sesli olarak Türkiye'yi istiyoruz diye cevap vermişlerdir. Komisyon Musul'da çalışma yaparken İngiliz destekli Kürt Şeyh Sait 22 Şubat 1925'te Doğu Anadolu'da ayaklanmıştır. Dış destekli bu ayaklanma bölgede ciddi boyut almış ama Türk silahlı kuvvetleri başta Şeyh Sait olmak üzere asileri 28-29 Haziran 1925'te Diyarbakır'da idam ederek başkaldırıcıyı sonlandırmışlardır.

Milletler Cemiyetinin görevlendirdiği üçlü komisyon Musul ile ilgili raporunu 16 Temmuz 1925 günü Milletler Cemiyeti Meclisine sundu. Raporda özet olarak bölge halkının iki tarafa da katılmak istemediklerini ama anlaşmazlığın sonlandırılması için bazı koşullarda bölgenin Irak'a bağlanması önerisini yapmıştır. Raporda sözü edilen koşullar da

yine İngilizlerin çıkarına olan koşullardır. Üçlü komisyonun raporu 3 Eylül 1925'te Milletler Cemiyetinin Meclisinde görüşüldü. İngiliz Sömürgeler Bakanı Amery, Komisyonun önerisini kabul ederken Türk Temsilci Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras Türkiye'nin Manda rejimini tanımadığını dolayısıyla Musul'un üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçmediğini belirterek Komisyon önerisini reddetmiştir. İki taraf arasındaki fikir uyuşmazlığı nedeniyle konu Türkiye'nin karşı çıkmasına rağmen Lahey Adalet Divanı'na gönderilerek görüş istenmiştir. Türkiye konunun hukuki değil siyasi olduğunu belirterek mahkemenin yetkili olmadığını söylemiştir. Mahkeme tahmin edildiği gibi İngilizlerin çıkarları doğrultusunda karar vermiştir. Mahkeme kararına göre sorun Milletler Cemiyetinde oylanacak, taraflar oylamaya katılmayacak ve karar oy birliğiyle alınacaktı. Milletler Cemiyeti 16 Aralık 1925'te sorunu oylayarak oy birliği ile Musul'un Irak'a verilmesini kabul etti. Bu karar ile Türkiye ya durumu kabullenip İngilizlerle bir anlaşma yapacaktı ya da sonucu reddedip İngilizlerle düşman duruma gelecekti. Bu tarihte Türkiye'nin içte ve dışta yaşadığı kuruluş sorunları devam ediyordu. Durum Türkiye'nin aleyhine gelişebilirdi. Bu nedenle Türkiye İngilizlerle anlaşma yolunu seçti. 5 Haziran 1926'da Ankara'da Türkiye-İngiltere-Irak arasında on sekiz maddelik Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalandı. İki ülke arasındaki sınır Ekim 1924'te Musul yöresinde Türk-İngiliz askerleri arasında çıkan çatışmada Milletler Cemiyetinin girişimi ile ateşkes ilanından sonra Brüksel'de alınan kararla iki taraf askerinin geri çekildiği sınırlar (Brüksel hattı veya Brüksel çizgisi) yani Hakkari'yi Musul'dan ayıran eski vilayet sınırı kabul edildi; ancak bu sınırdaki Türkiye lehine küçük bir değişiklik yapılacaktı. Taraflar birbirinin aleyhine hiçbir örgüte destek vermeyecek ve bu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren 25 yıl süreyle petrol gelirinin yüzde onu Türkiye'ye verilecektir. Irak-İngiliz ikilisiyle yapılan bu antlaşmadan sonra taraflar arasında ciddi bir sorun kalmamıştır. Ancak Musul hadisesinin Türkiye'nin aleyhine sonuçlanması, Irak Kralı Faysal'ın, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı'ya karşı ihanet edip Türk askerini arkadan vuran Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu olması, Türkiye'yi kuran Türk askerlerinin o dönemi yaşayanlar olması, Türkiye'yi Hüseyin Şerif'in ailesine ve taraftarlarına mesafeli davranmaya itmiştir. Bu hatıranın farkında olan Irak Kralı Faysal, Londra ziyaretinde 3 Kasım 1927'de kaldığı otelde, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Ahmet Ferit Tek'i oteline çaya davet ederek Türkiye ile yakın ilişki kurmak istediğini, Türkiye ve Atatürk'e olan hayranlığını bildirmiştir. Ekim 1928'de Atatürk'ün arkadaşı eski bir Osmanlı subayı olan Iraklı Sabih Naşat Bey'i Türkiye'ye elçi olarak atamıştır. Türkiye de Aralık 1929'da Tahir Lütfi Tokay'ı elçi olarak Bağdat'a tayin etmiştir. Böylece ikili diplomatik ilişkiler başlamış oldu. Kral Faysal Türk elçisine, davet edilmesi durumunda Türkiye'ye gitmekten memnun olacağını bildirmiş ve Atatürk'ün daveti üzerine de 6-7 Temmuz 1931'de Ankara'yı ziyaret etmiş ve Ankara'dan Avrupa'ya gitmiştir. Kralın ziyaretine başbakan Nuri Sait Paşa ile Maliye Bakanı Rüstem Haydar Bey de katılmıştır. Bu ziyarette alınan karar gereği 9 Ocak 1932'de üç antlaşma yapılmıştır. 1- Suçluların iadesi 2- Ticaret 3- İkamet (oturma) sözleşmesiyle Türk kökenli Iraklılar'a Türkiye ile ilişkilerinde, giriş çıkışlarında kolaylıklar sağlanmıştır. Ayrıca Faysal Türkiye'de iken Irak'ta 74 sayılı Yerel Diller Kanunu çıkartılmış Türkiye'ye jest olsun diye Türkçenin Türkler'in yoğun olarak yaşadığı Kerkük, Erbil gibi yörelerde mahkemelerde kullanılması ve okullar da eğitimin Türkçe olması kabul edilmiştir. Ancak bu uygulama uzun sürmemiş 1936'da kaldırılmıştır. İngiltere Haziran 1930'da Irak'a sınırlı bir bağımsızlık verdi ve 1932'de Milletler Cemiyetine üye yaptı.

Kral Faysal Ankara ziyaretinden sonra kardeşi Emir Zeyd'i Mart 1932'de Türkiye'ye elçi olarak tayin etti. Kral Faysal 8 Eylül 1933'te İsviçre'nin Bern kentinde vefat etti ve yerine 21 yaşındaki oğlu Gazi I (Gaziyülevvel) tahta çıktı. Yeni kral döneminde de iyi ilişkiler devam etmiştir. Avrupa'da Mussolin'i ve 1933'te Almanya'da iktidara gelen Hitler Doğulu ve Batılı bütün ülkeleri rahatsız etmeye başlamıştır. Atatürk'ün ileri görüşlülüğü ile Türkiye'nin önderliğinde 1934'te Balkanlar'da kurulan Balkan Antantı gibi doğuda da benzer bir girişim başlatılmıştır. Türkiye, Irak ve İran 2 Ekim 1935'te Cenevre'de bir Saldırmazlık Paktı parafe ettiler. Ocak 1936'da Afganistan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed

Han ve Nisan 1937'de Irak Dışişleri Bakanı Naçel Asil Ankara'yı ziyaret ettiler. Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İktisat Bakanı Celal Bayar 21-26 Haziran 1937'de Irak'ı ziyaret ettiler. Bu ziyaretten sonra Türk ve Irak Dışişleri Bakanları Bağdat'tan birlikte Tahran'a geçmişler, orada Afgan Dışişleri Bakanı ile buluşarak Türkiye-İran-İrak ve Afganistan, Tahran'da Şah'ın Sadabat Sarayı'nda dörtlü Saldırmazlık Paktı'nı 8 Temmuz 1937'de imzalamışlardır. Bu antlaşma imzalandığı yerden dolayı Sadabat Paktı olarak adlandırılmıştır. Türkiye'nin Irak ve diğer Ortadoğu ülkeleriyle ilişkileri dostane bir şekilde sürmüştür. Ancak komşusu Suriye Fransa'nın, Irak da İngilizler'in mandası altında bulunmaktaydı; bu unutulmamalıydı. Bu durum İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürmüştür. 10 Kasım 1938'te Atatürk'ün vefatı bölgedeki ülke halkları ve yöneticileri arasında büyük üzüntü yaratmıştır. Zira Atatürk bölgedeki yöneticilerin Birinci Dünya Savaşı esnasında Türklere karşı düşmanca tavırlarını söz konusu etmeden Ortadoğu'da barışın tesisine büyük katkı yapmış, onların bağımsız birer devlet olmasını desteklemiştir.

Haydar ÇAKMAK

KAYNAKÇA

AKŞİN, Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara 1991.

ARAS, Tevfik Rüştü, **Görüşlerim**, İstanbul 1945.

ARMAOĞLU, Fahir, **Siyasi Tarih 1789-1960**, Ankara 1964.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devletinin Dış Siyaseti**, İstanbul 1988.

CLEVELAND, William. L., **A History of Modern Middle East**, San Francisco Westview Press, 1994.

EDMONDS, C. J., **Kurds, Turks and Arabs**, Oxford University Press, London 1957.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, AÜSBF, Ankara 1978.

MERAY, Seha. L., **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler AÜSBF**, Ankara 1971.

ÖKE, Mim Kemal, **Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)**.

SAATÇI, Suphi, **Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)**, TTK, Ankara 1983.

STIVERS, William, **Supremacy and Oil, Irak Turkey and the Angelo-American World Order 1918-1939**, Cornell University Press, Ithaca and London 1982.

ŞİMŞİR, Bilal, **Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler**, Bilgi Yayınları, Ankara 2004.

UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, Filiz Kitapevi, İstanbul 1995.

ULUBELEN, Erol, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, İstanbul 1982.

19/08/2022 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-irak-iliskileri/?pdf=3298> adresinden erişilmiştir